

K zásobování města Brna vodou z Kartouz

David Merta, Marek Peška, Antonín Zůbek

K zásobování Brna vodou v období středověku a raného novověku se naposledy před více než desítkou let souhrnně vyjádřily H. Jordánková a L. Sulitková.¹ K mladším obdobím existují jen kusé zprávy dokládající skutečnost, že archivní materiál k této problematice není doposud zpracován. Archeologickými výzkumy se doposud podařilo vodovod dokumentovat pouze ve dvou případech.

Ve středověku mělo Brno dva vodovody. Jeden přiváděl vodu ze Svratky pod Puhlíkem (Denisovy sady), druhý pak z pahorku Cimply do městských kašen na Zelném trhu a Dolním náměstí. V polovině 16. století již oba dosud existující vodovody nestačily zásobovat město vodou. Tato skutečnost donutila městskou radu ke koupi rybníku Gassperk v Králově Poli od kartuziánského kláštera za 133 zlatých. Stalo se tak 13. listopadu 1544 a město zřídilo třetí vodovod. Dne 26. ledna 1545 císař Ferdinand I. koupi schválil a den nato svolil, že tento nový vodovod může vést přes pozemky patřící ke Špilberku. Voda zde byla jímána v pěti studních, ke kterým byla přistavěna větší sběrná nádrž. Z ní pak byla vedena dvojím potrubím v mírně se svažujícím terénu samospádem víceméně přímo do města. Vodovod byl veden přibližně dnešní ulicí Staňkovou, dále přes Lužánky, ulicí Lidickou (Grose Neue Gasse) a Běhounskou do kašny, stojící na náměstí Svobody (Dolní trh).² O vlastním vodovodu zprávy nemáme, více jich je k dispozici o kašně na bývalém Dolním trhu. Původně renesanční kašna³, související snad přímo se zřízením tohoto vodovodu, byla vystavěna Jiřím Gialdim.⁴ V letech 1693 až 1699 byla na náklady města nahrazena Merkurovou kašnou postavenou rakouským sochařem Ignácem Janem Bendlem. Kašna byla situována při ústí ulic Běhounské a Koblížné na bývalý Dolní trh.⁵ K vybudování vodovodu se váží dvě zmínky v kronice augustiniánského konventu, zapsané Jeronýmem Havrou. První se týká stavu při obnově kláštera po třicetileté válce: „*Nadto jest poznamenati, že vodovodní roury, které z Kartouz běží do města, šly skrze kazematu, která stojí vedle kláštera, a skrze tehdejší dutinu v příkopu nebo náspu vedle staré kuchyně do městského vodojemu. Podle nového plánu by tedy tento vodovod musel jíti přes náš sklep. Se souhlasem královského tribunálu a magistrátu a se schválením císaře byla tato služebnost od našeho kláštera odvrácena, ale s podmínkou, že klášter musí na svůj náklad udělati nový kanál pro tyto vodovodní trouby hned od místa, kde voda vtéká do kazematy ve vnějších hradbách až ke dřevěné bráně.*“ Druhá pak zmiňuje události spojené s přestavbou kláštera v roce 1731: „*Císař a král reskriptem, vydaným ve Vídni 16. ledna 1731 udělil nejmilostivější souhlas, aby zmíněný klášter byl rozšířen a vystavěn podle návrhu někdejší Anquisolovy komise, schváleného v roce 1702 od císařské dvorské rady vojenské, aby se však také stalo, aby tím nebyl zničen městský vodovod. Poněvadž však tento vodovod vede přes klášter, a kdyby bylo třeba oprav, musily by se prováděti k nemalému nepohodlí klášterníků, bylo smluveno oboustranně, že zmíněný prelát, podpřevor a celý konvent se zavázali vésti tento městský vodovod mimo klášterní stavbu novým, dobře vyzděným kanálem podle uznání v tomto umění zkušených a na vlastní náklad vedle stavby kláštera až ke Dřevěné bráně,*

¹ H. Jordánková – L. Sulitková, Zásobování města Brna vodou ve středověku, Vlastivědný věstník moravský, roč. XLIII, 1991, s. 304–306.

² F. Šujan, Dějepis Brna, 1928, s. 238, J. Dřimal, Dějiny Brna 1, 1969, s. 139, C. Hálová – Jahodová, Brno, dílo přírody, člověka a dějin, 1975, s. 32.

³ Starší středověká kašna (studna) snad byla situována na opačném (jižním) konci náměstí. Byla napojena na městský vodovod vybudovaný na počátku 15. století, o čemž svědčí listina z roku 1415. Viz H. Jordánková – L. Sulitková, citovaná práce.

⁴ Kašna byla vystavěna v roce 1591 „nedaleko“ Schwanzova paláce (dům pánů z Lipé), situování kašny není přesné, stejně tak hypotéza o napájení kašny vodovodem z Kartouz není průkazná. Srovnej C. Hálová – Jahodová, Brno, stavební a umělecký vývoj města, 1947, s. 94.

⁵ D. Černoušková, Merkurova kašna, stavebněhistorické posouzení, 1994, nepubl. rkp.

*kde se nejlépe může připojit k rourám vedoucím do města. V kanále mají být trvanlivé vodní roury. V budoucnu se o udržování a opravu tohoto kanálu a rour postará na vlastní náklad město.*⁶

Merkurova kašna sloužila obyvatelům města Brna až do roku 1868, kdy byla z regulačních důvodů ve jménu pokroku stržena. Vodovod byl využíván až do roku 1913. Dnes je sochařská část Merkurovy kašny umístěna na nádvoří Moravského zemského muzea a čeká snad na svou renesanci.

Vodovodní štolu přivádějící vodu do Merkurovy kašny se v poslední době podařilo zachytit dvěma archeologickými výzkumy. V souvislosti s „projektem stavebně–historického vývoje a zpřístupnění sklepů v uličním bloku 50“ se uskutečnil od letních měsíců 1999 až do podzimu 2001 záchranný archeologický výzkum spočívající v dokumentaci průzkumných šachtic položených v okolí bývalého augustiniánského kláštera – na ulici Běhounské a v jižní části Moravského náměstí.⁷ Celkem bylo položeno 13 průzkumných šachtic (sond), některé z nich pak byly doplněny účelově směřovanými štolami (průrazy). Tři sondy byly položeny v ulici Běhounské (jedna z nich byla dále zmiňovaná šachtice **A2**), dvě v parku východně nové prelatury, tři severně lodi kostela v parčíku při silnici. Další sonda byla umístěna při severozápadním rohu lodi kostela, poslední tři pak byly položeny na parkovišti před kostelem.

V šachtici **A2** byl zkoumán mohutný dvoupatrový komplex sklepů vestavěný do bývalého středověkého příkopu v prostoru mezi klášterem a městem roku 1732. V rámci sanace byl vyklizen prostor sklepa dosahující délky 80,0 m. Sklep je široký 2,4 m a stejně vysoký. Spodní podlaží, situované již pod úrovní dna středověkého městského příkopu, bylo vybudováno jako kanalizační stoka svádějící vodu tzv. „městského potoka“. Do ní ústily i jednotlivé větve městské barokní kanalizace.⁸ Horní podlaží bylo zřejmě zamýšleno a klášterem i využíváno jako skladovací prostor pro potraviny a k deponování vína a piva. Jižní stěna horního sklepa se opírá o vyzdění středověkého příkopu. Průraz vedený při západním čele sklepa kolmo na jeho osu severním směrem doložil, že sklep ústil do otevřeného prostoru klášterní zahrady v bývalém městském příkopu.⁹

Východní konec sklepa byl ukončen mladší průchozí štolou městského vodovodu, kterou zcela respektoval, což je patrné z jeho šikmého ukončení.¹⁰ Štola byla vyklizena v délce 90,0 m severovýchodním směrem k Ponávce. Na opačnou stranu směřuje takřka na jih, pod ulicí Běhounskou směrem k náměstí Svobody. Zajímavým technickým dílem je komín čistící šachty vodovodu, který ústil do koruny barokní fortifikace jižně svatotomášského bastionu. Dnes se nachází v centrálním prostoru parčíku mezi areálem bývalého kláštera a ulicí Rooseveltovou. Štola samotná prochází parkem pod terénem v hloubce cca 4,2 m. Je zaklenuta valenou cihlovou klenbou spočívající na cihlových stěnách, její dno bylo vyzděno z cihel.¹¹ Ve vzdálenosti cca 15,0 m od hranice chodníku s parkem procházela 2,0 m mocným kamenným zdívem, interpretovaným jako základové zdívko skarp barokní fortifikace.

Při likvidaci havárie vodovodního řadu na ulici Běhounské byla v roce 2003 v úseku před domy č. 4, 6 a 8 dokumentována v délce asi 15,0 m štola vodovodu. Valeně zaklenutá štola byla budována obdobně jako v předešlém případě. Vyzděna byla z cihel.¹² Z výzkumu bylo patrné, že štola byla poničena v minulosti budovanými inženýrskými sítěmi a kanalizací. Je však jisté, že její jednotlivé větší či menší fragmenty se doposud pod vozovkou ulice Běhounské nacházejí.

⁶ J. Havra, Dějiny starobylého a přeslavného kláštera sv. Tomáše apoštola v Brně na Moravě, které podle nejstarších a původních rukopisů archivu téhož kláštera započal a podle rukopisů sestavil Otec Jeronym Havra, Čech z Vltavského Týna, profes řádu poustevníků sv. Otce Augustina v Brně u sv. Tomáše, toho času archivář, dne 1. dubna 1744. Rukopis uložený v MuMB. Rkp. s. 21–91.

⁷ O výzkumu je podrobněji referováno D. Merta – M. Peška, Několik poznámek k architektonickému vývoji bývalého kláštera augustiniánů v Brně a jeho nejbližšího okolí, Brno v minulosti a dnes 16, 2002, s. 9–118.

⁸ Jedna z větví barokní kanalizace směřující do této štoly byla zachycena výzkumem v domě Moravské náměstí č. 2. Viz D. Merta – M. Peška, citovaná práce.

⁹ Situaci odpovídá výše popsanému vyobrazení klášterního areálu od M. G. Crophiuse z roku 1750, kde je patrný i vstup do sklepení.

¹⁰ Z Havrovy kroniky vyplývá, že obě stavby vznikly zároveň nebo v těsné návaznosti.

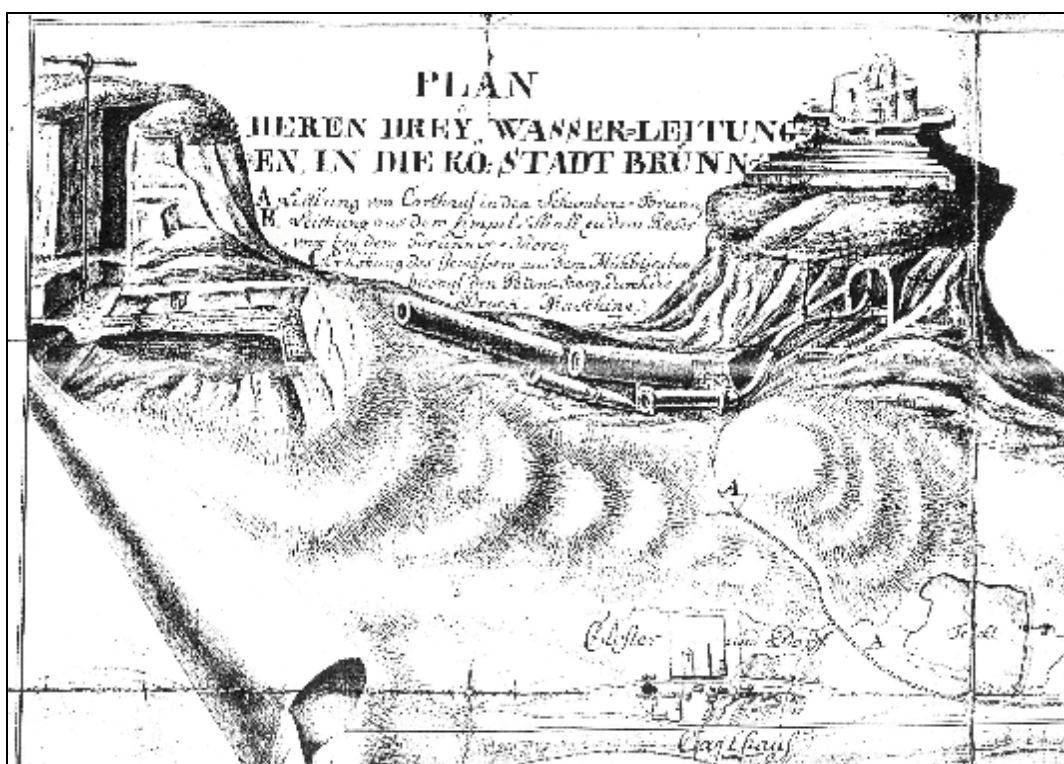
¹¹ Takto byla situace dokumentována jednou ze sond položených k ověření základové spáry štoly.

¹² A. Zůbek, Brno Běhounská – havárie vody, Nálezová zpráva č.j. 50/03 uložená v archivu společnosti Archaia Brno o.p.s.

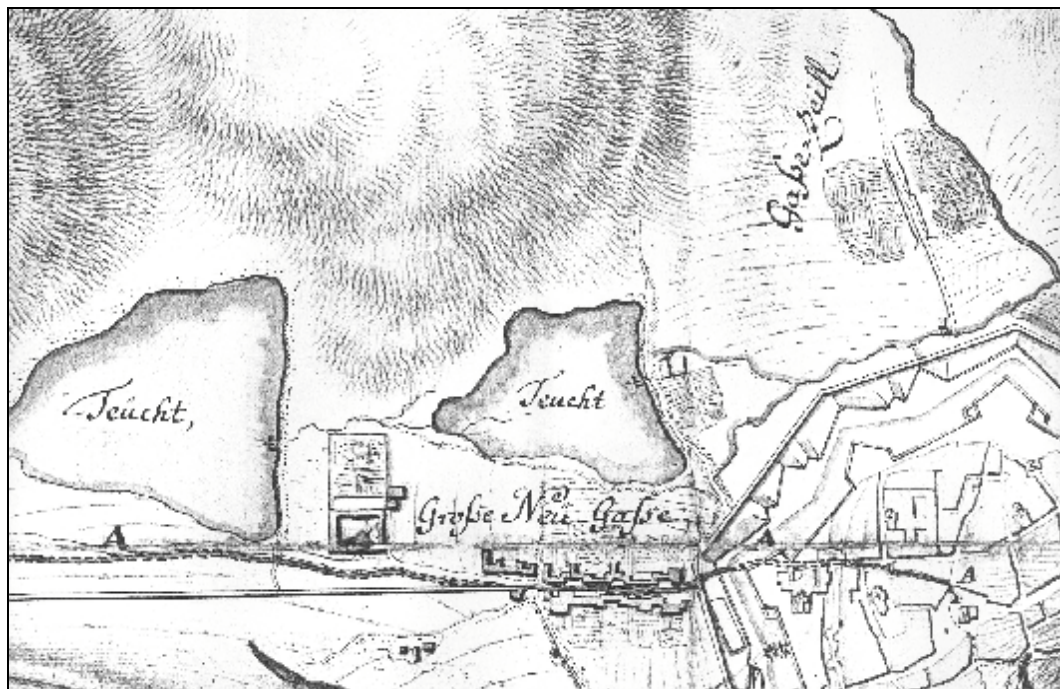
Z vlastního vybavení vodovodu se nedochovalo nic. Roury byly pravděpodobně přichyceny na jedné ze stěn tak, aby bylo možno vodovod kontrolovat a udržovat. Materiál, ze kterého byly zhotoveny, nelze v současnosti určit. Obecně se má za to, že roury byly prvotně dřevěné, poté kamenné a nakonec terakotové. Nutno dodat, že využívány byly i kovy, nejprve olovo jako spojovací materiál, později snad i na vlastní roury (?). Od konce 18. století byly některé součásti odlity z litiny. Tak alespoň působí na vyobrazení v hlavičce „Plánu tří vodovodů královského města Brna“ z téhož období.

Doposud ojedinělý objekt vodovodní štolý dokládá technickou úroveň stavitelů. Její pokračování bylo ve fragmentech zachyceno na několika místech pod vozovkou Běhounské ulice blízce náměstí Svobody, lze předpokládat, že části vodovodu z Kartouz budou odhalovány i nadále při zemních pracích v místech jejího průběhu. Nezbyvá než doufat, že pod plochami zeleně a parky je zachována v delších neporušených úsecích osazená snad i původními dřevěnými rourami a dalším technickým vybavením.

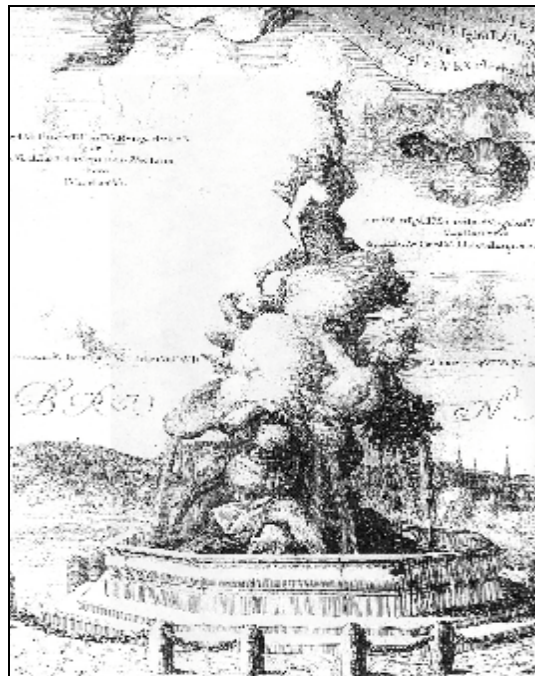
Štolu vodovodu dokumentovanou při bývalém augustiniánském klášteře je možno ztotožnit s kanálem, který měl být vybudován při rozšiřování kláštera po roce 1731 (viz zápisky Havrovy). Část vodovodu na ulici Běhounské pak je pravděpodobně ze stejného období, její výstavbu se nepodařilo archeologicky datovat, archivní prameny jsou prozatím neznámé.

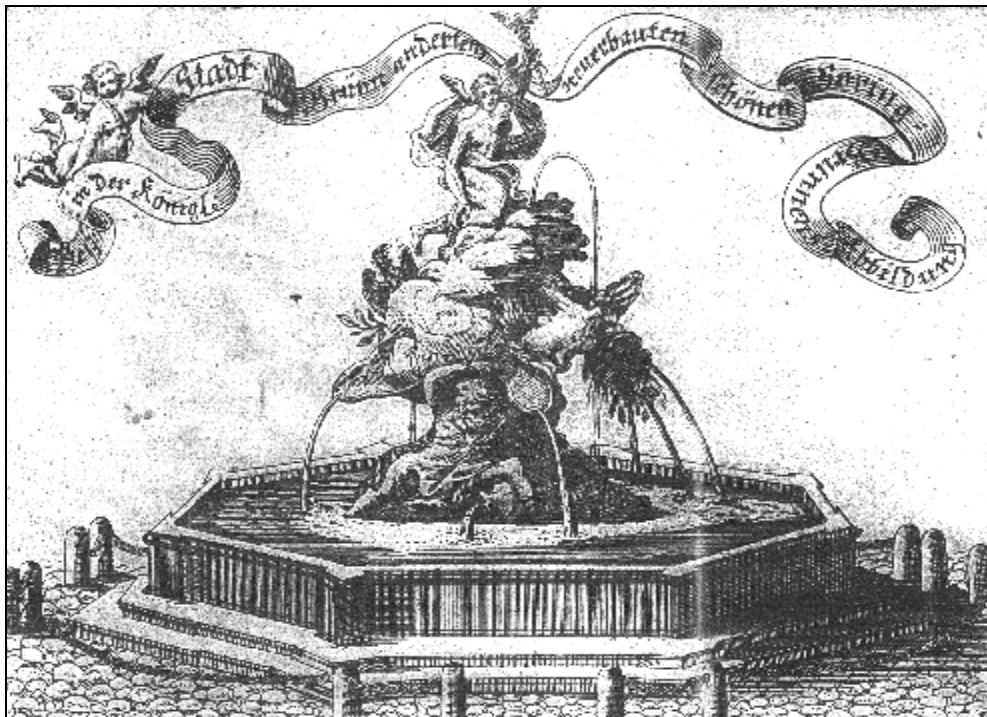
Obr. 1 Výřez hlavičky plánu „PLAN DEREN DREY WASSERLEITUNGEN IN DER KÖ. STADT BRÜNN“ z osmdesátých let 18. století. Na plánu jsou dobře patrné detaily štolý i technických zařízení. AMB sbírka map a plánů O 12

Obr. 2 Výřez části plánu „PLAN DEREN DREY WASSERLEITUNGEN IN DER KÖ. STADT BRÜNN“ s částí trasy vodovodu z Kartouz při Nové ulici, kolem bývalého augustiniánského kláštera a dále ulicí Běhounskou do Merkurovy kašny. AMB sbírka map a plánů O 12

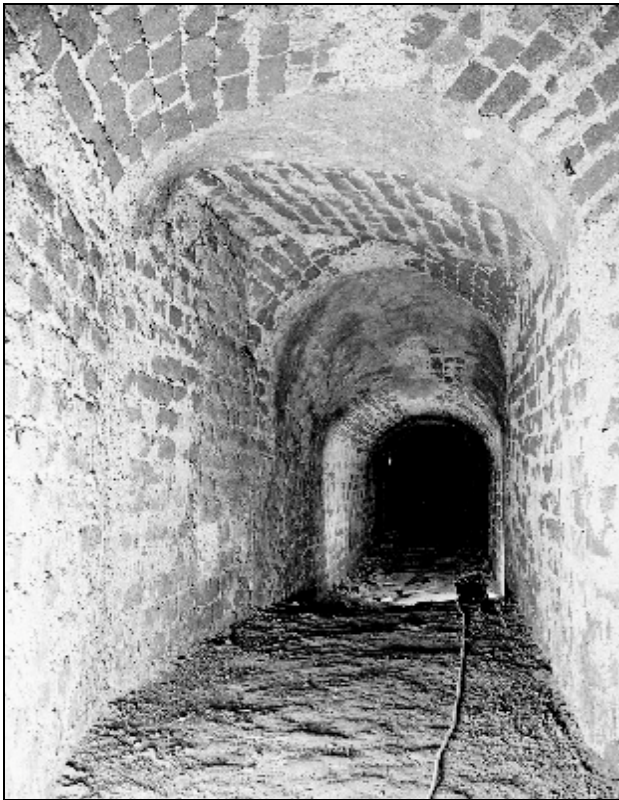
Obr. 3 Merkurova kašna s pohledem na Brno, lept, MMB inv. Č. 2298 (reprodukce z knihy B. Samek – K. O. Hrubý, Brno, proměny města, 1982)

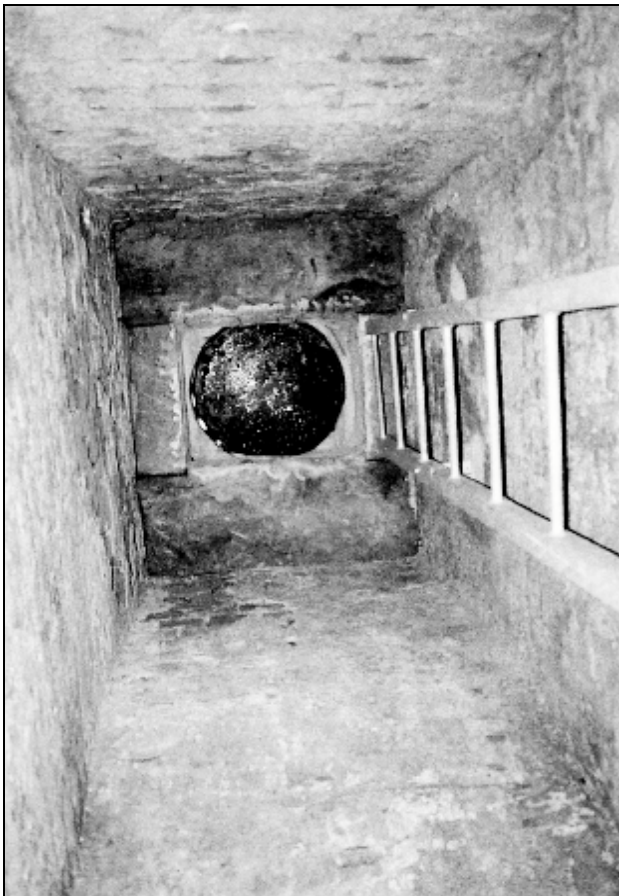
Obr. 4 Merkurův kašna, litografie, AMB, XV a 4, 168

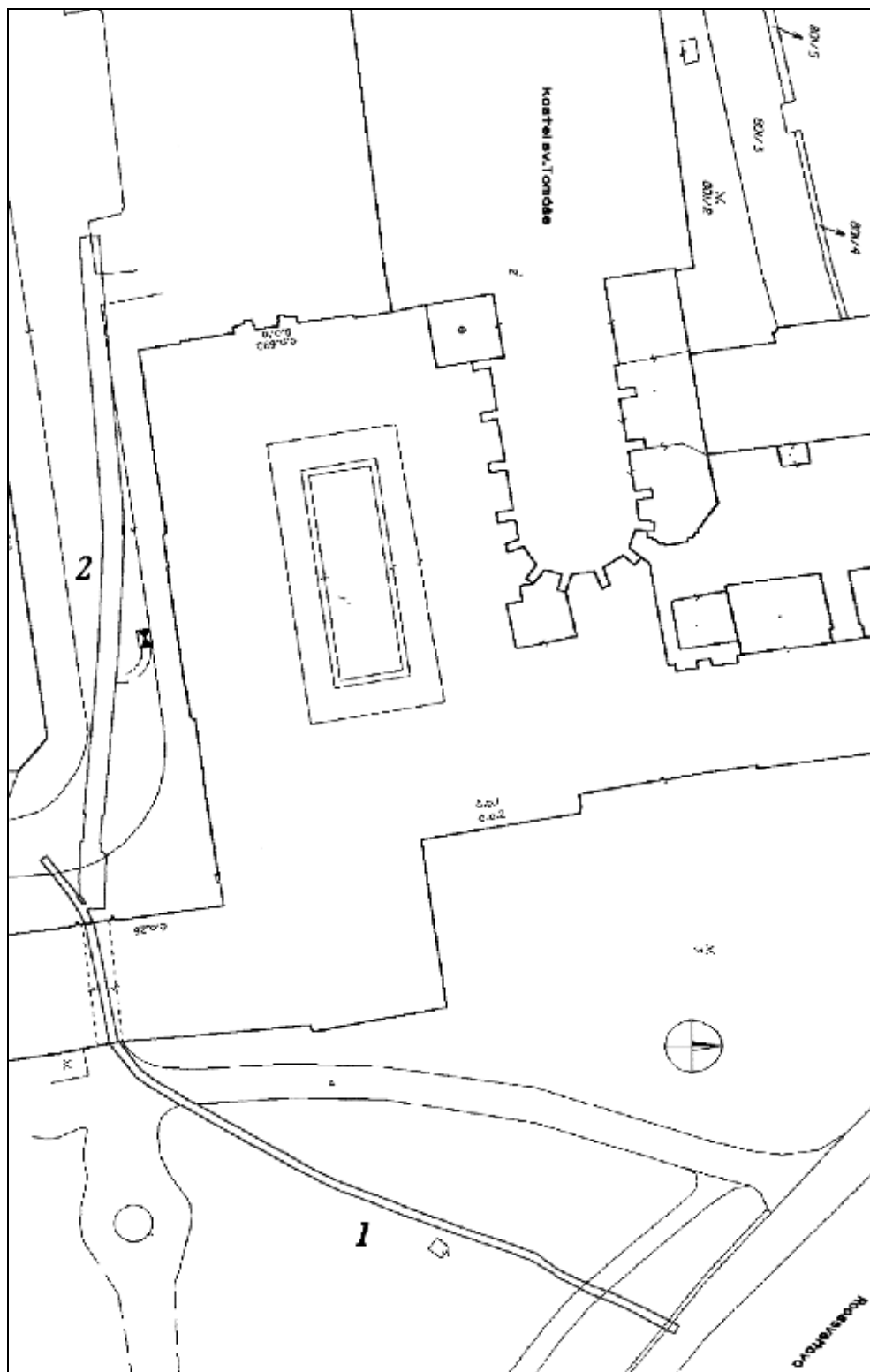
Obr. 5 Letecký snímek severní části městského jádra, čárkováně vyznačen průběh vodovodní štol. Foto M. Bálek 2001

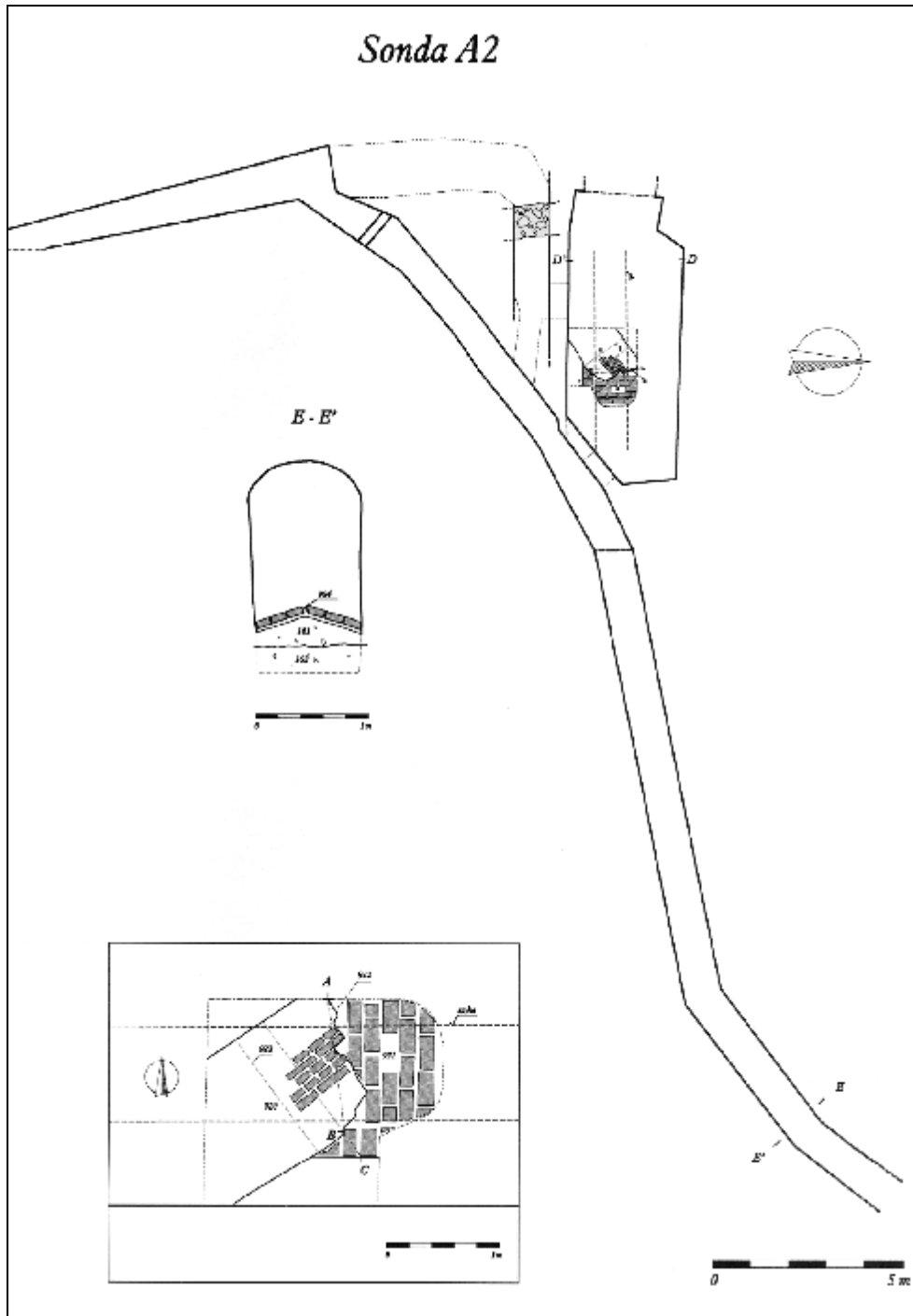
Obr. 6 Pohled do prostoru vodovodní štoly v místech pod parkem

Obr. 7 Pohled do kontrolní šachty ústící do parku

Obr. 8 Lokalizace objektů: 1 – štola vodovodu, 2 – tzv. „velká kazemata“

Obr. 9 Výsek jihozápadní části vodovodu, řez štolou E-É